

Д. С. Острагаловая

Рэспубліканскі інстытут вышэйшай школы, Нацыянальны гістарычны музей Рэспублікі Беларусь, Мінск

D. Ostroholovaya

Republican Institute of Higher Education, The National Historical Museum of the Republic of Belarus, Minsk

УДК 930

ДАСЛЕДАВАННІ ВІЗУАЛЬНАЙ РЭПРЭЗЕНТАЦЫІ Ў ЗАХОДНЕЕЎРАПЕЙСКОЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

THE RESEARCHES OF VISUAL REPRESENTATION IN THE WEST-EUROPEAN HISTORIOGRAPHY

У артыкуле прадстаўлены агляд даследаванняў па праблеме візуальнай рэпрэзентацыі ў заходнееўрапейскай гістарыяграфіі; прааналізаваны асаблівасці выкарыстання візуальных крыніц у межах гістарычнай навукі; разгледжаны асноўныя катэгорыі публікацый у межах іканаграфічнага павароту; паказана, што нарматыў, узяты з жыццяпісу, архітэктуры, літаратуры, кіно, тэлебачання і іншых відаў і жанраў мастацтва, можа даць даследчыку коды для разумення палітычных і сацыяльных падзей у розныя гістарычныя перыяды.

Ключавыя словы: візуальнасць; іканаграфічны паварот; візуальная рэпрэзентацыя; уладныя эліты.

The article presents an overview of research on the problem of visual representation in the West-European historiography; were analyzed the features of the use of visual sources within historical science; were examined the main categories of publications within the iconic turn; were shown that the narrative which was taken from pictures, architecture, literature, film, television and other forms and genres of art, could give a researcher special codes for understanding the political and social events in different historical periods.

Key words: visuality; iconic turn; visual representation; power elites.

Пытанне візуальнасці і візуальнай культуры ў сучасным навуковым свеце з'яўляецца не толькі аб'ектам даследаванняў вузкага кола культуролагаў і гісторыкаў мастацтва, але адносіцца да ўсяго спектра гуманітарных навук. Па словах аднаго з «бацькоў» іканаграфічнага павароту ў філасофіі Уільяма Мітчэла, даследаванні візуальнай культуры, у прыватнасці, «такога шырокага аб'екта, як малюнак, не вычэрпваюцца сферай візуальнасці; <...> вывучэнні такіх выяваў з'яўляюцца толькі адным з кампанентаў больш шырокага поля даследаванняў» [1, с. 178].

Візуальны кірунак сёння ўжо досыць трывала зацвердзіўся ў якасці важнай, а часам і неад'емнай часткі заходняй гуманітарнай навукі. Буйныя канферэнцыі, сур'ёзныя выданні і навуковыя групы пацвярджаюць гэты факт. Візуальнасць у шырокім сэнсе можна разумець як сферу панавання візуальных вобразаў, глыбокі сэнс якіх нараджаецца ў працэсе іх

інтэрпрэтацыі і дэканструкцыі і залежыць ад сацыяльна-палітычнага кантэксту, у межах якога гэтыя вобразы паўсталі. З гэтага азначэння вынікае і тэрмін «візуальная рэпрэзентацыя», які найбольш часта выкарыстоўваецца ў працах заходнееўрапейскіх гісторыкаў.

У дадзеным артыкуле будуць разгледжаны такія паняцці, як «візуальны паварот» і «візуальная рэпрэзентацыя», а таксама прадстаўлены агляд заходнееўрапейскай гістарыяграфіі на вышэйазначаную тэму.

На пачатку 90-х гг. XX ст. амаль адначасова выйшла некалькі прац філосафаў і гісторыкаў мастацтва, такіх як Фердынанд Фельман [2], Уільям Мітчэл [3] і Готфрыд Бём [4], якія былі прысвечаны «візуальнаму павароту» (visual turn, pictorial turn, iconic turn) у гуманітарных і сацыяльных навуках. Уільям Мітчэл у сваіх працах сцвярджае, што шматлікія візуальныя крыніцы (жывапісныя карціны, гравюры, фотаздымкі і г. д.) вартыя не менш пільнай увагі даследчыкаў, чым мова (такім чынам ён адзначаў пераход ад «тэкстуальнасці» Рычарда Рорці, якая была абвешчана ў 60-я гг., да «візуальнасці»). У. Мітчэл таксама адзначае, што натуральнасць (прыроднасць) малюнка робіць яго ўніверсальным сродкам зносін, які забяспечвае прамую, неадкладную і дакладную справаздачу аб рэчах і падзеях. Для прыклада ён параўноўвае словы сведкаў і выяву злачынства, якая, мяркуюцца, будзе ў любым выпадку выклікаць больш даверу [3, с. 79]. Паводле Мітчэла, візуальная выява з'яўляецца ўніверсальным сродкам сувязі, бо валодае сілай вобразаў, якія могуць быць расшыфраваныя нават людзьмі непісьменнымі і дзецьмі. Прыведзеныя вышэй сцвярджэнні У. Мітчэла даволі спрэчныя, але з-за абмежаванасці фармату дадзенага артыкула тут можна адзначыць толькі той факт, што найбольш выразнай і інфарматыўнай крыніцай для даследчыка малюнак з'яўляецца толькі ў тым выпадку, калі ён «тэкстуалізуецца» намі, калі становяцца зразумелымі коды і сімвалічныя сэнсы, якія былі закладзены мастаком пры яго стварэнні.

Першыя даследаванні ў межах «візуальнага павароту» з'явіліся ў асяроддзі сацыёлагаў, антрапалагаў і этнографіаў. Спосабы і тэхнікі працы з візуальнымі дадзенымі, якія прымяняюцца спецыялістамі ў гэтых галінах навукі, адрозніваюцца ў залежнасці ад тыпу даследавання, пастаўленых задач і інш. Агульным з'яўляецца толькі выкарыстанне такіх візуальных дадзеных, як фатаграфіі, фільмы, малюнкi, карціны, прычым пануючым з'яўляецца выкарыстанне фотаздымкаў і фотаальбомаў (асабліва пры даследаванні сем'яў і біяграфій). У сацыялогіі першапачаткова аформіўся і тэрмін «візуальная рэпрэзентацыя». У сваёй манаграфіі «Сацыялогія і візуальныя рэпрэзентацыі» Элізабэт Чаплін дае наступнае азначэнне гэтаму тэрміну: «Рэпрэзентацыя – гэта комплексны тэрмін, які прадугледжвае, што выява або тэкст не проста ўзнаўляе сваю крыніцу, але змяняе яе згодна са сваім візуальным або тэкставым кодам» [5, с. 7]. Візуальная рэпрэзентацыя таксама непарыўна звязана з сацыяльнымі працэсамі, якія адначасова

і ўздзейнічаюць на яе, і змяняюцца пад яе ўплывам, і праз якія мы пазнаём навакольны свет.

У апошні час мастацтвазнаўчыя і сацыялагічныя метады і тэрміны вельмі шырока ўводзяцца ў агульную гістарычную практыку. Публікацыі, увага ў якіх надаецца палітычным пытанням, уладным элітам, адносінам паміж горадам і вёскай і г. д., усё часцей выкарыстоўваюць як паняцце «візуальная рэпрэзентацыя», так і шырокае кола візуальных крыніц.

Адной з першых прац, якая адкрыла перад гісторыкамі магчымасці візуальных крыніц падчас працы з вышэйазначанымі тэмамі, была манаграфія гісторыка мастацтваў Дэвіда Фрыдберга «The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response» [6]. Праца Д. Фрыдберга – гэта даследаванне па гісторыі і тэорыі эмацыйнага рэагавання на творы мастацтва, якое ставіць перад навукоўцамі шэраг новых пытанняў і адкрывае шырокае поле для будучых даследаванняў. Найбольшую цікавасць для гісторыкаў прадстаўляюць часткі, прысвечаныя псіхалагічнаму эфекту малюнка, якія здольны дапамагчы пры распрацоўцы пытання візуальнай рэпрэзентацыі і яе ўздзеяння на грамадства з дапамогай спецыфічных кодаў і маркераў эпохі.

Сярод даволі шырокага кола заходнееўрапейскай гістарычнай і мастацтвазнаўчай літаратуры, якая паўстала ў канцы XX–XXI стст. можна вылучыць некалькі катэгорый даследаванняў у межах паняцця «візуальнай рэпрэзентацыі»:

1. Працы агульнага характару, якія разглядаюць разнастайныя аспекты адносінаў паміж мастацтвам і грамадствам (часцей за ўсё менавіта ўладнымі структурамі), адлюстраваныя праз характэрныя для той ці іншай эпохі сродкі візуальнай камунікацыі.

2. Працы, прысвечаныя візуальным рэпрэзентацыям манархічных родаў або асобных прадстаўнікоў уладных эліт.

3. Працы, якія адлюстроўваюць лёсавызначальныя для грамадства падзеі праз сістэму візуальных сімвалаў і кодаў, выпрацаваных мастацкімі практыкамі пэўнай эпохі і культурнага асяроддзя.

4. Працы па візуальнай рэпрэзентацыі гендэрнай ідэнтычнасці ў гістарычным аспекце.

Першай у шэрагу менавіта гістарычных прац, якія звярталіся да пытання феномена каралеўскай ўлады праз пошук аргументаў для зацвярджэння яе панавання, стала праца гісторыка-медыевіста Эрнста Кантаровіча «Два целы караля» [7]. Прадстаўленні аб існаванні «двух целаў» караля – прыроднага і палітычнага, заснаваныя большай часткай на юрыдычных трактатах тузіна краін сярэдневяковай Еўропы, у больш чым двухсотгадовым гістарычным зрэзе даюць разуменне візуальных і вербальных сімвалаў, якія былі выпрацаваны для эфектыўнага ўзаемадзеяння манархаў і грамадства. Праца Э. Кантаровіча з’явілася ўзорнай для гісторыкаў, якія займаюцца распрацоўкай пытання візуальнай рэпрэзентацыі кіруючых эліт, і ў 90-я гг.

XX ст. выклікала выбух кніг, прысвечаных таму, што агулам можна назваць сімвалічнымі аспектамі ўлады.

Адной з такіх прац, якая разглядае мастацтва як крыніцу для пошуку надзейных механізмаў канструявання ўлады, з'яўляецца манаграфія Мюрэя Эдэльмана «From art to politics: how artistic creations shape political conceptions» [8]. Бясспрэчным сцвярджэннем, якое з'яўляецца ключавым для ўсёй працы, з'яўляецца ідэя аб тым, што мастацтва – гэта фундаментальны медыятар вопыту чалавецтва. У сваёй працы М. Эдэльман разглядае яго як крыніцу, адкуль палітычны дыскурс, чаканні і надзеі, ускла-дзеныя на палітычныя эліты, а таксама паслядоўныя палітычныя дзеянні бяруць свой пачатак. Засяроджваючыся ў асноўным на сучаснай медыя-прасторы, аўтар разглядае, як розныя формы мастацтва могуць фармаваць палітычныя прадстаўленні і дзеянні, і наадварот, як палітыка ўздзейнічае на фарміраванне мастацкага рынку і ўспрыманне грамадствам асобных візуальных выяваў.

У серыі сваіх кароткіх эсэ, апублікаваных у зборніку «Local knowledge: Further Essays In Interpretive Anthropology», Кліфард Гірц разглядае ўзаемадзеянне ўладных эліт і «актыўных цэнтраў сацыяльных груп» [9, с. 122] праз разнастайныя сімвалы ўлады. У прадмове да групы эсэ пад назвай «Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power» К. Гірц адзначае, што «ў палітычным цэнтры любога складана арганізаванага грамадства існуе як кіруючая эліта, так і набор сімвалічных формаў, якія пацвярджаюць (падтрымліваюць) той факт, што гэта эліта на самай справе кіруючая» [9, с. 124]. Мяркуецца, што парадак сваіх дзеянняў уладных эліты апраўдваюць з пункту гледжання цэлага шэрага цырымоній, знакаў, фармальнасцяў, якія яны атрымалі ў спадчыну або вынайшлі самастойна.

Сваю ўвагу К. Гірц таксама засяроджвае на такім паняцці, як харызма. Апошняя разглядаецца не проста як здольнасць працяглы час падтрымліваць інтарэс да сваёй «ззяючай» персоны, але як узаемаадносіны паміж сімвалічнымі каштоўнасцямі, якімі валодае індывідуум, і актыўным цэнтрам сацыяльных груп, што з'яўляецца галоўнай арэнай жыццёваважных падзей усяго грамадства. У якасці прыкладаў для сваёй працы К. Гірц абраў значных асоб розных гістарычных перыядаў і розных культурных і рэлігійных рэалій: Елізавету I – каралеву пратэстанцкай Англіі XVI ст., караля індусіскай дзяржавы Маджапахіт Хаяма Вурук (в. Ява, XIV ст.), султана ісламскага Марокка XIX ст. Хасана I.

Разглядаючы разнастайныя формы цырыманіялу, К. Гірц прыходзіць да высновы, што менавіта такая форма візуальнай рэпрэзентацыі лепш за іншыя забяспечвае сімвалічнае ўладанне кіраўніком пэўнай тэрыторыі. У сваіх высновах аўтар адзначае, што для таго, каб зразумець любога харызматычнага лідара, мы павінны пачаць з цэнтра сацыяльных груп, яго сімвалаў і канцэпцый, такая структура і выразнасць сацыяльнага жыцця з цягам часу мяняецца, аднак унутраныя патрэбы грамадства заўсёды застаюцца аднолькавымі.

Цырыманиял, а менавіта ўрачысты ўступ манарха ў горад, стаў цэнтрам даследаванняў сарака еўрапейскіх гісторыкаў, апублікаваных у зборніку эсэ «Ceremonial entries in early modern Europe : the iconography of power» [10] у 2015 г. Асноўнай тэмай, якая разглядаецца ў выданні, з'яўляецца безліч візуальных сродкаў, што выкарыстоўваюцца манархамі, арыстакратыяй, духавенствам дзеля стварэння іканаграфіі цырыманиялю ў XV – пачатку XVII ст. Іканаграфія ўлады, якая выяўлена ў парадных працэсіях, разглядаецца як спроба кіруючага класу атрымаць палітычны і сацыяльны дазвол на свае дзеянні, «агульны голас», сярод спадчыннай, ваеннай і фінансавай эліты, праз якую такі дазвол распаўсюдзіцца ў вачах шырокай грамадскасці [10, с. 1]. Як можна зразумець з прадстаўленых у выданні эсэ, іканаграфія была распрацавана на аснове цырыманияльнай мовы, якая ў залежнасці ад сітуацыі вельмі гнутка адаптавалася да палітычных і сацыяльных абставін таго часу. Трэба зазначыць, што каштоўнасць гэтай працы палягае не толькі ў магчымасці шырокага кампаратыўнага аналізу ўрачыстых уступаў розных еўрапейскіх манархаў у гарады, але ў разнастайнасці прадстаўленага цырыманиялю: каралеўскія парадныя працэсіі, папскія цырыманияльныя ўваходы «*processo*», першае прыбыццё замежнай будучай жонкі ў сталіцу дзяржавы і г. д. Асабліва цікавым для айчынных гісторыкаў можа стаць артыкул Яэка Жукоўскага, прысвечаны зданнёвай архітэктуры на службе Уладзіслава IV Вазы, якая, як і заходнееўрапейская цырыманияльная архітэктура таго часу, размаўляла на мове старажытнарымскіх міфаў, каб стварыць вобразы трыумфу [10, с. 189].

Вялікі пласт заходнееўрапейскай гістарычнай літаратуры прысвечаны візуальным рэпрэзентацыям асобных каралеўскіх сем'яў і выбітных правіцеляў праз творы мастацтва. Асабліва цікавымі прадстаўляюцца даследаванні роду Габсбургаў, якія дазваляюць прасачыць эвалюцыю формаў візуальнай камунікацыі паміж уладнымі структурамі і грамадствам у часе і прасторы ў межах адной правячай дынастыі. Працы Мары Танэр «*The Last Descendant of Aeneas: The Hapsburgs and the Mythic Image of the Emperor*» [11], Піі Ф. Кунеа «*Art and politics in early modern Germany: Jorg Breu the Elder and the fashioning of political identity, ca. 1475–1536*» [12] і Лары Сільвера «*Shining Armor: Maximilian as Holy Roman Emperor*» [13] асвятляюць складаную сістэму адносін розных станаў еўрапейскага грамадства раннемадэрнага часу. Асаблівую цікавасць у гэтых працах выклікае аналіз гравіраваных партрэтаў манархаў, якія, пачынаючы з XVI ст., становяцца самай папулярнай формай візуальнай прапаганды, якая «ўшаноўвала саміх манархаў, ці, лепей сказаць, персаніфікацыю кароны» [14, с. 322].

Самым папулярным прадстаўніком дынастыі Габсбургаў для даследчыкаў з'яўляецца фігура Максіміліяна I, які адным з першых дзяржаўных кіраўнікоў прызнаў каштоўнасць друкаванага станка як для літаратурнай, так і візуальнай прапаганды. Групай яго прыдворных мастакоў на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў ствараўся канон візуальнай прапаган-

ды, які ўвасобіў у сабе імперскі ідэал, асабліва што тычыцца гравіраваных конных партрэтаў. Значнасць вышэйназваных прац для даследчыкаў палягае ў тым, што менавіта ў Імперыі Габсбургаў была сфарміравана тая мастацкая мова візуальнай рэпрэзентацыі ўлады манарха, водгалас якой можна знайсці ў мастацкай прадукцыі амаль кожнай еўрапейскай дзяржавы раннемадэрнага часу.

Апошні кірунак даследавання візуальных рэпрэзентацый разварочваецца ў межах гендэрнай гісторыі. Гендэрныя даследаванні на гістарычную тэматыку, у тым ліку ў рэчышчы візуальнай рэпрэзентацыі, працягваюць перажываць свой росквіт. Апошнія заходнееўрапейскія публікацыі па гэтай тэматыцы, такія як «Queens and Power in Medieval and Early Modern England» [15] і «Women and Portraits in Early Modern Europe: Gender, Agency, Identity» [16] з'яўляюцца зборнікамі артыкулаў, якія надаюць асаблівую ўвагу гендэру як катэгорыі для аналізу становішча жанчыны ў правячых колах еўрапейскіх дзяржаў і іх партрэтаваных вобразаў. Калі першая праца больш засяроджана на пытаннях палітычнай гісторыі Англіі пад «анамальным» праўленнем жанчын, якія назаўжды змянілі вобраз еўрапейскай палітыкі [15, с. 15], то даследаванне жаночых партрэтаў у межах гендэрнай гісторыі дазваляе прасачыць, якім чынам рэалізоўвалася самарэпрэзентацыя жанчын у раннемадэрным грамадстве, як канструявалася іх гендэрная ідэнтычнасць, а таксама дэстабілізаваліся старыя гендэрныя ролі і іерархіі. Дзевяць эсэ прадстаўляюць погляд на тое, як з цягам часу змянялася жаночая ідэнтычнасць, якая была нададзена ёй пры нараджэнні і канцэнтравалася на сацыяльнай ролі ў грамадстве, ад вобразаў жанчын – ідэальных (пасіўных) жонак да выявы самадастатковай моцнай жанчыны-правіцеля.

Візуальныя крыніцы, якія з'яўляюцца тым прадуктам культуры, які падлягае інтэрпрэтацыі і дэканструкцыі так жа, як і вербальны тэкст, могуць даць даследчыкам розных галін гістарычнай навукі культурныя коды, з дапамогай якіх можна атрымаць больш ясны погляд на тыя або іншыя гістарычныя з'явы, працэсы і постаці. Уключэнне ў гістарычныя даследаванні больш шырокага кола мастацтвазнаўчых метадаў і практык, распрацаваных у межах «іканаграфічнага павароту», дапаможа айчынным гісторыкам разгледзіць старыя праблемы з новага ракурсу, а таксама ўвесці ў навуковы зварот новыя крыніцы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. *Mitchell, W. J. T.* Showing seeing: a critique of visual culture / W. J. T. Mitchell // *Journal Of Visual Culture*. – London, 2002. – Vol 1(2). – P. 165–181.
2. *Fellmann, F.* Symbolischer Pragmatismus. Hermeneutik nach Dilthey / F. Fellmann. – Reinbek b. Hamburg, 1991. – 223 p.
3. *Mitchell, W. J. T.* Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation / W. J. T. Mitchell. – Chicago: University of Chicago Press, 1994. – 445 p.
4. *Boehm, G., Rudolph, E.* Individuum: Probleme der Individualität in Kunst, Philosophie und Wissenschaft / G. Boehm, E. Rudolph. – Stuttgart: Klett-Cotta, 1994. – 229 p.

5. *Chaplin, E.* Sociology and visual representation / E. Chaplin. – London: Routledge, 1994. – 304 p.
6. *Freedberg, D.* The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response / D. Freedberg. – Chicago: University of Chicago Press, 1991. – 534 p.
7. *Канторович, Э. Х.* Два тела короля. Исследование по средневековой политической теологии / Э. Х. Канторович. – М.: Изд-во Института Гайдара, 2014. – 745 с.
8. *Edelman, M.* From art to politics: how artistic creations shape political conceptions / M. Edelman. – Chicago: University of Chicago Press, 1995. – 152 p.
9. *Geertz, Cl.* Local Knowledge: Further Essays In Interpretive Anthropology / Cl. Geertz. – N. Y.: Basic Books, 1983. – 256 p.
10. *Mulryne, J. R.* Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power (European Festival Studies: 1450–1700) / J. R. Mulryne, M. I. Aliverti, A.M. Testaverde. – London: Routledge, 2015. – 416 p.
11. *Tanner, M.* The last descendant of Aeneas: the Hapsburg and the Mythic Image of the Emperor / M. Tanner. – London: Yale University Press, 1993. – 333 p.
12. *Cuneo, P. F.* Art and politics in early modern Germany: Jorg Breu the Elder and the fashioning of political identity / P. F. Cuneo. – Brill, 1998. – 264 p.
13. *Silver, L.* Shining Armor: Maximilian I as Holy Roman Emperor / L. Silver // Art Institute of Chicago Museum Studies. – Chicago, 1985. – Vol. 12, No. 1 – P. 8-29.
14. *Карлюк, К.* Гравіраваны конны партрэт першай паловы XVII ст. як адна з візуальных практык легітымачыі каралеўскай улады ў дынастычным канфлікце Вазаў / К. Карлюк // Вялікае Княства Літоўскае і суседзі: Права. Вайна. Дыпламатыя / пад рэд. С. Ф. Сокала, А. М. Янушкевіча. – Мінск: БПІ – Інстытут правазнаўства, 2012. – С. 321–336.
15. *Queens and Power in Medieval and Early Modern England* / Edited by Carole Levin and Robert Bucholz. – Linkoln: University of Nebraska Press, 2009 – 362 p.
16. *Women and Portraits in Early Modern Europe: Gender, Agency, Identity* / Edited by Andrea Pearson. – London: Routledge, 2008. – 244 p.

(Дата падачы: 20.02.2017 г.)

A. A. Приборович

Белорусский государственный университет, Минск

A. Priborovich

Belarusian State University, Minsk

УДК 930.2

ИЗУЧЕНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И ОБЩЕСТВЕННОЙ ЖИЗНИ БССР ОРГАНАМИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СТАТИСТИКИ ЗА 1919–1939 ГОДЫ

THE STUDY OF ECONOMIC AND SOCIAL LIFE OF BSSR BY STATE STATISTICS FOR 1919–1939 YEARS

В статье дается описание основных направлений работы государственных органов статистики БССР, занимающихся изучением экономической и общественной жизни населения. Материалами статьи послужили печатные и архивные издания центральных